

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

שיעור ד: הסתכנות להצלת חברו

בשיעור זה נעסוק בשאלה האם אדם מחויב או רשאי להכניס את עצמו לידי סכנה כדי להציל את חברו המצוי בסכנה?

מדובר על מפגש בין שני ערכים - בין ערך הצלת חיי חברו המצוי בסכנה, אז חייב האדם להצילו מדין 'לא תעמוד על דם רעך', לעומת הערך העצמי-אישי של שמירת נפשו של האדם 'וחי בהם', בו הוא מצוה לא להסתכן בסיכון עצמי

א. הקדמה

1. הסתפקות הגר"א

הגרי"ד סלוביצי'יק (נפש הרב, עמוד קסו אות א):

ומעשה אירע בימי הגר"א, שנגבו דברים מהכנסייה הקאטולית שבווילנא ונפל החשד על כל היהודים והיה ודאי סכנת נפשות ליהודים שיהרגו מהם באשמת הגניבה. ובא גר הצדק דווילנא שהיה נקרא מלפנים הגרף פוטוצקי לשאול אצל הגר"א אם מותר לו לשקר ולומר שהוא גנב לאותם הדברים מהכנסייה אע"פ שלא גנבם ובוזה יציל את כל היהודים מסכנתם הודאית. והיות שמתחילה הוא עצמו היה קטולי, אין שמה כ"כ ודאות שיהרגוהו אלא רק יהיה עליו ספק סכנה אולי ייהרג עבור הודאת חטאו. והשיבו הגר"א, שהוא צריך להתיישב בדבר וביקש ממנו שיבוא אליו למחר. ולאחר המתנת כמה שעות, החליט הגר צדק שלא להמתין עד למחר אלא הלך והודה שהוא עשה את הגניבה. ולמעשה הרגוהו עבור הודאתו.

? מה הייתה ההסתפקות של הגר"א?

2. כניסה לספק סכנה למטרת הצלת תלמידי ישיבת סלבודקה

שו"ת ממעמקים (ח"ב סימן א):

שאלה: בימים הראשונים לכניסת הגרמנים לליטא... הם החלו להראות את אכזריותם הגדולה כלפי היהודים בכל מעשי רשע וזדון. מדי יום ביומו הם התחילו לערוך ציד אדם ברחובות קובנא צדו וחטפו יהודים אנשים ונשים ושלחו אותם למבצר השביעי במקום שנקבע גורלם... ואז בימים טרופים אלה נתבקשתי על ידי מרן הגאון הצדיק הרב אברהם גרודזינסקי הי"ד, מנהל ישיבת סלבודקה, שאלך אל רבי דוד איצקוביץ הי"ד, שהיה מזכיר אגודת הרבנים, ולבקשו שהוא ילך אל הליטאים שהיו ממונים על ציד היהודים, שהוא הכיר אותם עוד מלפני המלחמה שישתדל אצלם שישחררו את בני הישיבות שנחטפו על ידם.

ועלתה לפנינו השאלה - אם מותר לו ללכת מצד הדין אל הליטאים הללו בדבר שחרור בני הישיבה, הואיל ויש בזה משום סכנת נפש בשבילו, מכיון שהרי הם יכולים לחטוף גם אותו כדרך שהם חוטפים יהודים אחרים, אם מותר לו לסכן את נפשו בכדי להציל את חברו מצד הדין.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

3. מסירת תרופה לחולה

שו"ת ציץ אליעזר (ח"ט סימן כח אות ג):

חולה שהרופאים אומרים שנסקפת לו ספק סכנה לחייו ונתנו לו תרופה לזה והחולה הזה השיג בקושי התרופה הזאת, ונזדמן לפניו חולה שנסקפת בוודאי סכנה לחייו ונזקק ג"כ לזאת התרופה, והחולה שרק ספק סכנה לו מסתפק אם יש לו לתת התרופה שהשיג להחולה השני שנתון בסכנה ודאית.

? האם אדם מחוייב להיכנס לספק סכנה בעבור הצלת חברו העומד בסכנת נפשות ?

ב. הצגת המקורות

ישנם שני מקורות הסותרים זה את זה -

מצד אחד, מוטל על האדם חיוב להציל את חברו, מדין 'לא תעמוד על דם רעיד' והשבת גופו לעצמו. מצד שני טוען רבי עקיבא שיחיד קודמים לחיי חברך' ומדין פיקוח נפש עצמי, 'וחי בהם', לא נתיר לאדם להסתכן עבור הצלת חברו

• חיוב הצלת חברו

בבלי סנהדרין (עג ע"א):

מניין לרודף אחר חברו להרגו שניתן להצילו בנפשו? תלמוד לומר לא תעמוד על דם רעף.

רש"י (שם ד"ה קא): "לא תעמוד על עצמך משמע, אלא חזור על כל צדדין שלא יאבד דם רעף."

רמב"ם (הלי רוצח ושמירת הנפש פ"א הי"ד):

כל היכול להציל ולא הציל עובר על לא תעמוד על דם רעף, וכן הרואה את חברו טובע בים או ליסטים באים עליו או חיה רעה באה עליו ויכול להצילו הוא בעצמו או שישכור אחרים להצילו ולא הציל, או ששמע גויים או מוסרים מחשבים עליו רעה או טומנין לו פח ולא גילה אוזן חברו והודיעו, או שידע בגוי או באנס שהוא קובל על חברו ויכול לפייסו בגלל חברו ולהסיר מה שבלבו ולא פייסו, וכל כיוצא בדברים אלו, העושה אותם עובר על לא תעמוד על דם רעף.¹

• 'חייד קודמים לחיי חברך'

בבלי בבא מציעא (סב ע"א):

שניים שהיו מהלכין בדרך וביד אחד מהן קיתון של מים, אם שותין שניהם מתים, ואם שותה אחד מהן מגיע לישוב.

דרש בן פטורא: מוטב שישתו שניהם וימותו, ואל יראה אחד מהם במיתתו של חברו.

עד שבא רבי עקיבא ולימד וחי אַחִיף עַמְךָ, חייד קודמים לחיי חברך.

¹ כ"כ **שולחן ערוך** (חוי"מ סימן תכו סעיף א).

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

ג. שיטת הירושלמי

לדעת הירושלמי, חייב אדם להכניס עצמו לספק סכנה בעבור הצלת חברו העומד בסכנה²

ירושלמי (תרומות פ"ח ה"ד):

רבי אימי איתצד בסיפסיפה. אמר רבי יונתן, יכרך המת בסדינו.

אמר רבי שמעון בן לקיש, עד דאנא קטיל אנא מתקטיל אנא איזיל ומשיזיב ליה בחיילא.

אזל ופייסון ויהבניה ליה.

« ריש לקיש הכניס עצמו בספק סכנת נפשות בעבור הצלת רבי אימי.

ההגות מיימוניות למד בדברי הירושלמי, שיש חיוב על האדם להכניס עצמו בספק סכנה עבור הצלת חברו הנמצא בוודאי סכנה³ -

הרב יוסף קארו (בית יוסף, חו"מ סימן תכו; כסף משנה, ה"ל רוצח פ"א ה"ד):

וכתבו הגהות מיימוניות... בירושלמי מסיק אפילו להכניס עצמו בספק סכנה חייב.

ונראה שהטעם מפני שהלה ודאי והוא ספק, וכל המקיים נפש אחת מישראל כאילו קיים עולם מלא.

ד. השמטת הפוסקים ודברי הבבלי

הפוסקים לא הביאו להלכה את דברי הירושלמי, שיש חיוב להכניס עצמו לספק פיקוח נפש עבור הצלת חברו, ועלינו להבין מהי הסיבה להשמטה זו?

סמ"ע (חו"מ סימן תכו ס"ק ב):

בהגות מיימוניות כתבו דבירושלמי מסיק דצריך אפילו להכניס עצמו בספק סכנה עבור זה, והביאו הבית יוסף וכתב ז"ל, ונראה שהטעם הוא מפני שהלה ודאי והוא ספק, עכ"ל.

גם זה השמיטו המחבר והרמ"א ז"ל. ובזה יש לומר, כיון שהפוסקים הר"י והרמב"ם והרא"ש והטור לא הביאו בפסקיהן, משום הכי השמיטוהו גם כן.

1. טעם השמטת הפוסקים

נאמרו שני טעמים כדי להסביר מדוע השמיטו הפוסקים את דברי הירושלמי

1.1 הקושי בירושלמי

יש התנגשות בין החיוב להצלת חברו, 'לא תַעֲמַד עַל דַּם רֵעֲךָ', לבין הציווי האישי המוטל על האדם להישמר ולא להסתכן, 'וחי בהם'. כאשר נבחן את היחס בין האיסור 'לא תעמוד על דם רעך' לבין מצווה האישית על האדם להישמר בעצמו, הרי לנו שפיקוח נפש אישי דוחה איסור לאו ביחס לחברו.

² כדעה זו כ"כ **הרב אברהם פלאגי** (שו"ת ויען אברהם, חו"מ סימן ב; הובאו דבריו בשדי חמד, ח"ב מערכת למ"ד, כלל קמ"ד): "דאף אם יש להמציל חשש סכנה - חייב להכניס עצמו בספק סכנה, כדי להציל את חברו מודאי סכנה".
³ אולם, ראו להלן (אות ו) בדברי הנצי"ב ובהערה 15, שביארו שריש לקיש התנדב ואין בכך כל חובה.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

הבנה זו מהווה קושיה על שיטת הירושלמי, ומכוחה דחו הפוסקים את דברי הירושלמי ולא הביאוהו

מנחת חינוך (מצווה רלו אות ב):

ולדידי גוף דין הגמרא צריך עיון, כיון דהוא רק לאו ואינו עושה מעשה כלל בהעברת הלאו למה יתחייב להכניס עצמו בספק סכנה והלא וחי בהם כתיב ופיקוח נפש דוחה הכל, אפילו ספק פיקוח נפש. ואי משום פיקוח נפש דאיך, זה דווקא בעושה מעשה, כמבואר בראשונים דימסור עצמו ולא יהרוג לחברו משום מאי חזית, אבל אם רוצים להפילו על חברו אין צריך למסור עצמו דאדרבא דלמא דמא דידיה סומק טפי, אי"כ הוא-הדין בספק סכנה ג"כ אין צריך למסור עצמו היכי דלא עביד מעשה.

1.2 שיטת הבבלי

טעם נוסף להשמטת הפוסקים את הירושלמי, משום שכנגדו עומדים דברי הבבלי מהם עולה שאין אדם חייב להסתכן עבור הצלת חברו⁴

פתחי תשובה (ח"מ סימן תכו ס"ק ב):

ועיין בספר **אגודת אזור מהגאון מהר"ם זאב** זצ"ל, שכתב טעם נכון מה דהרי"ף והרמב"ם והרא"ש והטור לא הביאו דברי הירושלמי בזה, משום דסבירא ליה דתלמודא דידן פליג על הירושלמי בהא.⁵

כוונתו בדבריו, 'דתלמודא דידן פליג על הירושלמי בהא', היא למתואר **בבבלי נדה** (סא ע"א):

הנהו בני גלילא דנפק עלייהו קלא דקטול נפשא.

אתו לקמיה דרבי טרפון, אמרו ליה: לטמרינן מר.

אמר להו: היכי נעביד? אי לא אטמרינכו - חזו יתייכו.

אטמרינכו - הא אמור רבנן האי לישנא בישא, אף על גב דלקבולי לא מבעי - מיחש ליה מבעי, זילו אתון טמרו נפשייכו.

תוספות (נדה סא ע"א ד"ה אטמרינכו):

ובשאלתות **דרב אחאי**⁶ מפרש, שמא הרגתם⁷ ואם אטמין אתכם חייבתם ראשי למלך, והיינו מיחש מיבעי ליה למיחש שיש לחוש ללשון הרע להאמינו לגבי זה שיזהר שלא יבוא לו הפסד ולא לאחרים.⁸

⁴ **מנחת חינוך** (מצווה רלו אות ב): "אך באמת דין זה מביא בשם ירושלמי צריכין אנו לקבל באימה. ומכל-מקום למעשה, צריך עיון דין זה. ונראה לי, דעל כן השמיטוהו הראשונים דלא סבירא להם כן".

⁵ כ"כ **ערוך השולחן** (ח"מ סימן תכו סעיף ד): "הפוסקים הביאו בשם ירושלמי דחייב אדם להכניס את עצמו לספק סכנה כדי להציל חברו. והראשונים השמיטו זה, מפני שבש"ס שלנו מוכח שאינו חייב להכניס את עצמו".

⁶ **שאלתות** (סוף שאלתא קכט). אך ראו בדברי הנצי"ב, **העמק שאלה** (שם אות ד) שכתב שגירסה זו אינה בשאלתות שלפנינו, אלא כתוב שם: "וגרמיתון צערא לדילי", והכוונה היא: "ודאי דמחוייב לקבל כל צער שבעולם להצלת נפש, כדאיתא סנהדרין... מניין לרואה חברו שהוא טובע בנהר". וכיון שהשאלתות עוסק בגרימת צער, אין ללמוד מכך על ספק סכנת נפשות, שזו מחלוקת, וכתב להכריע שאינו חייב להכניס עצמו לספק סכנת נפשות בעבור הצלת חברו; כ"כ בחידושי **מרומי שדה** (נדה סא ע"א ד"ה ואם אטמין).

⁷ ראו: **רש"י** (נדה סא ע"א ד"ה מיחש): "שמא הרגתם ואסור להציל אתכם"; **הרא"ש** (נדה פ"ט סימן ה) הקשה על פירוש רש"י: "ותימה הוא לפרש כן, וכי אם יצא קול על אדם שחטא בשביל קול בעלמא יהא אסור להציל נפשו", ולכן ביאר כדברי השאלתות. אולם, כתב **ערוך לנר** (נדה סא ע"א ד"ה בד"ה אטמרינכו): "ולענין יש לומר שגם כוונת רש"י כפירוש השאלתות, ומה שכתב ואסור להציל אתכם אין הפירוש שעפ"י דין תורה אסור להצילכם, אלא עפ"י חוק המלכות וא"כ אכנס בסכנה, או אפילו עפ"י דין תורה ע"י זה אסור להצילכם אם אבוא ליד סכנה משום ונשמרתם מאוד לנפשותיכם דחיי קודם לחיי חברו, כדאמרינן בבבא מציעא".

⁸ כ"כ **מאירי** (נדה סא ע"א ד"ה לשון הרע): "ושמא הדבר אמת ואיני רוצה לסכן עצמי, אלא זילו אינכו וטמירו נפשייכו".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

ה. מחלוקת הפוסקים

1. חייב להכניס עצמו לספק סכנה להצלת חברו

~ הרב מנחם ריקאנטי סובר שחייב אדם להציל חברו גם במחיר מסירת איבר להצלתו. לדבריו, מצאנו ששבת נדחית בפני סכנת איבר אחד. ואם שבת החמורה נדחית מפני סכנת איבר אחד, אזי כל-שכן יש לדחות איבר אחד של האדם ולהציל בו את חברו המצוי בסכנה ודאית -

ריקאנטי (סימן תע):

אם אמר השלטון לישראל הנח לי לקצץ לך איבר אחד שאינך מת ממנו או אמית ישראל חברך, יש אומרים שחייב להניח לקצץ לו האבר הואיל ואינו מת. וראיה מדאמרינן בעבודה זרה, החש בעינו מותר לכוחלה בשבת, ומפרש טעמא דשורייקא דעינא בלבא תלו. משמע, הא איבר אחר לא. והשתא יבוא הנידון מק"ו, ומה שבת שחמורה שאין אבר אחד דוחה אותה היא נדחית מפני פיקוח נפש, איבר אחד שנדחה מפני השבת אינו דין שתדחה מפני פיקוח נפש.

~ **הרי"ד סולובייצ'יק** (נפש הרב, עמוד קסו אות ב):

פעם הייתה בבריסק מגפת חולירע ולמרות שהיא מחלה המדבקת מאוד, הורה הגר"ח סולובייצ'יק שהכל מחוייבים לעזור לאלו שהתעלפו ברחובות מחולשת המחלה ולסייעם בכל מאי דאפשר, דאלו שהתעלפו הם בבחינת ודאי סכנה והבא לסייע רק מכניס את עצמו לכלל ספק סכנה. והיה סבור כדעת ההגהות מיימוניות בשם הירושלמי, דבכל כהאי גוונא מחוייב האדם להכניס את עצמו בספק סכנה בכדי להציל את חברו מוודאי סכנה. והגר"ח אף הלך בעצמו ושלח את בניו ובני ביתו לסייע בהולכת החולים שנתעלפו לבית-החולים ואף לסייעם ברפואתם.⁹

⁹ ראו: **שו"ת ציץ אליעזר** (ח"ט סימן יז, קונטרס רפואה בשבת פרק ה אות ח): "ואולי לזה המכוון גם הוראת אותם הגדולים אשר הורו בשעת אנדרלמוסיה של דבר וכדומה ל"ע שלא ימנעו בכלל את עצמם מלהגיש עזרה לנגועים בגלל חשש התדבקות, כי זהו מתיקונו וישונו של עולם, ומאן דיטפל יטפלו בו".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

2. אינו חייב להכניס עצמו לספק סכנה¹⁰

2.1 דעת הרמב"ם

הב"ח לומד בדעת הרמב"ם שאין חיוב להיכנס לספק סכנה עבור הצלת חברו המצוי בסכנה¹¹

רמב"ם (ספר המצוות, מצוות לא-תעשה רצז):

שהזהירנו מהתרשל בהצלת נפש אחד מישראל כשנראהו בסכנת המוות או ההפסד ויהיה לנו יכולת להצילו, כמו שיהיה טובע במים ואנחנו נדע לשחות ונוכל להצילו.

רמב"ם (הלי רוצח פ"א הי"ד):

הרואה את חברו טובע בים או ליסטים באים עליו או חיה רעה באה עליו ויכול להצילו... ולא הציל... עובר על לא תעמוד על דם רעך.

ב"ח (ח"מ סימן תכו ס"ק ב):

מלשון הברייתא משמע דחייב להצילו אפילו אינו ברור לו שיוכל להצילו חייב להכניס עצמו בספק סכנה להצילו. אבל הרמב"ם כתב ויכול להצילו וכו', דמשמע דדווקא בדאין ספק שיוכל להצילו, אבל אינו חייב להכניס עצמו בספק סכנה להצלת חברו.

2.2 דעת הרדב"ז

הרדב"ז מתייחס למקרה המובא בריקאנטי, והוא חולק על דבריו וטוען שאין חובה על האדם להכניס עצמו לספק סכנת נפשות עבור הצלת חברו.¹²

לדבריו, יש להבחין בין חולי הבא מהקב"ה על האדם בשבת לבין חולי או קציצת איבר שנתונים להחלטת האדם. זאת ועוד, הוא מוסיף שהחלטה זו לקצוץ איבר יכולה להגיע לוודאי סכנה.

בדבריו הוא משתמש בכלל ידרכיה דרכי נועם¹³ שאין כל סברה והיגיון אנושי להורות חובה לאדם להיכנס לספק סכנה עבור הצלת חברו במקרה שמבקשים ממנו לקצוץ איבר -

שו"ת רדב"ז (ח"ג סימן תרכז, אלף נב):

שאלת ממני אודיעך דעתי על מה שראית כתוב אם אמר השלטון לישראל הנח לי לקצץ איבר אחד שאינך מת ממנו או אמית ישראל חברך.

יש אומרים, שחייב להניח לקצץ האיבר הואיל ואינו מת.

והראיה מדאמרין בעבודה זרה חש בעינינו מותר לכוחלה בשבת, ומפרש טעמא משום דשורייני דעינא בליבא תליא, משמע הא איבר אחר לא.

¹⁰ כ"כ: **שו"ת יד אליהו** (לובלין, סימן מג); **שולחן ערוך הרב** (ח"מ הל' נזקי גוף ונפש ודיניהם סעיף ז): "ואפילו ליכנס בספק סכנה יש אומרים שצריך כדי להציל את חברו ממיתה ודאית. ויש חולקין בזה, וספק נפשות להקל". בהסבר שיטה זו, ראו: **שו"ת אגרות משה** (יו"ד ח"ב סימן קעד ענף ד).

¹¹ ראו גם: **מאירי** (סנהדרין עג ע"א ד"ה מי שראה): "מי שראה חברו טובע בנהר... חייב להשתדל בהצלתו... אם הוא יכול בלא סכנה"; **איסור והיתר הארוך** (שער נט אות לח): "ומיהו אם בודאי היה ג"כ הוא מסוכן עמו אין לו לסכן גופו מאחר שהוא חוץ מן הסכנה".

¹² ראו: **חתם סופר** (כתובות סא ע"ב), שדחה את דברי הרדב"ז, אך סיים: "ועוד צריך אני לעשות לי רבה בזה". ב**שו"ת משנת יוסף** (ח"ח סימן קיח) עימת בין דברי החתם סופר הללו לדבריו ב**שו"ת חתם סופר** (אבהע"ז ח"א סימן ל).

¹³ ראו בנספח.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

השתא יבוא הנדון מק"ו, ומה שבת החמורה שאין איבר אחד דוחה אותה היא נדחית מפני פיקוח נפש, איבר אחד שנדחה מפני השבת אינו דין שתדחה מפני פיקוח נפש. ורצית לדעת אם יש לסמוך על טעם זה. תשובה: זו מידת חסידות אבל לדין יש תשובה, מה לסכנת איבר דשבת שכן אונס דאתי משמיא ולפיקח אין סכנת איבר דוחה שבת, אבל שיביא הוא האונס עליו מפני חברו לא שמענו. ותו, דילמא ע"י חתיכת איבר אעפ"י שאין הנשמה תלויה בו, שמא יצא ממנו דם הרבה וימות ומאי חזית דדם חברו סומק טפי דילמא דמא דידיה סומק טפי.

ואני ראיתי אחד שמת ע"י שטרטו את אזנו שריטות דקות להוציא מהם דם ויצא כ"כ עד שמת, והרי אין לך באדם איבר קל כאוזן וכל שכן אם יחתכו אותו... תדע, דסכנת איבר חמירא דהא התירו לחלל עליה את השבת בכל מלאכות שהם מדבריהם אפילו ע"י ישראל. ותו, דכתיב דרכיה דרכי נועם וצריך שמשפטי תורתנו יהיו מסכימים אל השכל והסברא, ואיך יעלה על דעתנו שיניח אדם לסמא את עינו או לחתוך את ידו או רגלו כדי שלא ימיתו את חברו. הלכך, איני רואה טעם לדין זה אלא מידת חסידות ואשרי חלקו מי שיוכל לעמוד בזה, ואם יש ספק סכנת נפשות הרי זה חסיד שוטה דספיקא דידיה עדיף מוודאי דחבריה.

« אין אדם חייב למסור תרופה לחולה »

לאור דברי הרדב"ז הללו, כתב הרב אליעזר יהודה ולדינברג שאם ישנם שני חולים שרק לאחד מהם יש תרופה אך היא לא תרפא אותו בוודאות, וחברו הזקוק לאותה תרופה שתרפא אותו באופן וודאי, אסור לו לבעל התרופה לתת את התרופה לחברו -

שו"ת ציץ אליעזר (ח"ט סימן כח אות ג):

חולה שהרופאים אומרים שנסקפת לו ספק סכנה לחייו ונתנו לו תרופה לזה והחולה הזה השיג בקושי התרופה הזאת, ונזדמן לפניו חולה שנסקפת בוודאי סכנה לחייו ונזקק ג"כ לזאת התרופה, והחולה שרק ספק סכנה לו מסתפק אם יש לו לתת התרופה שהשיג להחולה השני שנתון בסכנה ודאית. ולפי דברי הרדב"ז יוצא, שלא רק שאינו מחויב בכך אלא גם זאת שאין לו להחמיר בזה דחומרותו היא קלות ראש בחייו העצמיים ודינא הוא דאפילו ספק חייו שלו קודמים לחיי חברו.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

3. חוסר הכרעה

~ מהתלבטותו של הגר"א, נראה שהוא לא הכריע בשאלה זו -

הרי"ד סלוביניצ'יק (נפש הרב, עמוד קסו אות א) :

ומעשה אירע בימי הגר"א שנגנבו דברים מהכנסייה הקאטולית שבווילנא ונפל החשד על כל היהודים והיה ודאי סכנת נפשות ליהודים שייהרגו מהם באשמת הגניבה. ובא גר הצדק דווילנא שהיה נקרא מלפנים הגרף פוטוצקי לשאול אצל הגר"א אם מותר לו לשקר ולומר שהוא גנב לאותם הדברים מהכנסייה אע"פ שלא גנבם ובזה יציל את כל היהודים מסכנתם הודאית. והיות שמתחילה הוא עצמו היה קטולי, אין שמה כ"כ ודאות שיהרגוהו אלא רק יהיה עליו ספק סכנה אולי ייהרג עבור הודאת חטאו. והשיבו הגר"א שהוא צריך להתיישב בדבר וביקש ממנו שיבוא אליו למחר. ולאחר המתנת כמה שעות, החליט הגר צדק שלא להמתין עד למחר אלא הלך והודה שהוא עשה את הגניבה. ולמעשה הרגוהו עבור הודאתו.

~ **ערוך השולחן** (חו"מ סימן תכו סעיף ד) :

הכל לפי העניין ויש לשקול העניין בפלס ולא לשמור את עצמו יותר מדאי, ובזה נאמר ושם אראנו בישע אלהים זהו ששם אורחותיו וכל המקיים נפש מישראל כאילו קיים עולם מלא.¹⁴

1. מעמד המכניס עצמו בספק סכנה, לשיטה שאינה מחייבת

לפי השיטה שאינה מחייבת את האדם להסתכן עבור הצלת חברו הנמצא בסכנה, האם הוא רשאי להתחסד ולהסתכן בכל זאת?

• חסיד שוטה

שו"ת רדב"ז (ח"ג סימן תרכז, אלף נב) :

ואם יש ספק סכנת נפשות הרי זה חסיד שוטה, דספיקא דידיה עדיף מוודאי דחבריה.

• חסיד

לדעת הנצי"ב, גם לסוברים שאין אדם חייב להכניס עצמו בספק סכנת נפשות עבור הצלת חברו, מכל-מקום כיון שלא מדובר על איסור אלא על אי-חיוב, אזי הוא יכול להתנדב ולמסור עצמו והוא נקרא בכך חסיד. לדבריו, זו כוונת הירושלמי שריש לקיש התנדב למסור עצמו אף שלא היה חייב -

הנצי"ב (העמק שאלה, שאילתא קכט אות ד) :

לענין פיקוח נפש של חברו, רשאי למסור נפשו ואפילו באופן שאינו מחוייב על פי דין מכל-מקום הרוצה להחמיר רשאי, והיינו עובדא דרבי שמעון בן לקיש בירושלמי דתרומות... מצד מידת חסידות.¹⁵

¹⁴ כ"כ **משנה ברורה** (סימן שכט ס"ק יט).

¹⁵ כ"כ לבאר במעשה דריש לקיש, **עלי תמר** (ירושלמי תרומות פ"ח ה"ד עמוד קלח); **הרב שאול ישראלי** (חוות בנימין, סימן יז אות ד) ביאר כן בכוונת דברי האור שמח שכתב על דברי הירושלמי: "אינו מוכח למעיין היטב בו", שהכוונה שלא ניתן ללמוד מהירושלמי חיוב אלא רשות בלבד. ראו גם ביחס למעשה פפוס ולולינוס, בשיעור ו: 'עבירות חמורות להצלת כלל ישראל' (הערה 25).

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

« שו"ת ממעמקים (ח"ב סימן א) :

שאלה: בימים הראשונים לכניסת הגרמנים לליטא... הם החלו להראות את אכזריותם הגדולה כלפי היהודים בכל מעשי רשע וזדון. מידי יום ביומו הם התחילו לערוך ציד אדם ברחובות קובנא צדו וחטפו יהודים אנשים ונשים ושלחו אותם למבצר השביעי במקום שנקבע גורלם...

ואז בימים טרופים אלה נתבקשתי על ידי מרן הגאון הצדיק הרב אברהם גרודזינסקי הי"ד, מנהל ישיבת סלובודקה, שאלך אל רבי דוד איצקוביץ הי"ד, שהיה מזכיר אגודת הרבנים, ולבקשו שהוא ילך אל הליטאים שהיו ממונים על ציד היהודים, שהוא הכיר אותם עוד מלפני המלחמה שישתדל אצלם שישחררו את בני הישיבות שנחטפו על ידם.

ועלתה לפנינו השאלה - אם מותר לו ללכת מצד הדין אל הליטאים הללו בדבר שחרור בני הישיבה, הואיל ויש בזה משום סכנת נפש בשבילו, מכיון שהרי הם יכולים לחטוף גם אותו כדרך שהם חוטפים יהודים אחרים, אם מותר לו לסכן את נפשו בכדי להציל את חברו מצד הדין...

תשובה: בנידון דידן, אם כי מצד הדין אין לחייב את רבי דוד הנ"ל שישכן את עצמו בשביל הצלת בני הישיבה שנתפסו בידי הצר הצורר שפרש ידו עליהם, אבל אם בעל נפש הוא ורוחו נדבה לסכן את עצמו מספק עבור הצלתם, בודאי שאין למונעו מזה, וכדאי הוא רבינו הנצי"ב צ"ל לסמוך עליו בזה...

ואכן רבי דוד הנ"ל שמע והאזין לבקשתי, הוא חגר עוז והלך להשתדל עבור בני הישיבה אצל הליטאים והצליח בהשתדלותו שישחררו אותם ויציאום ממאסרם. זכרה לו זאת אלקים לטובה ונקום את נקמת דמו הטהור שנשפך כעבור זמן במחנות ההריגה והשמד.

~ הרב יצחק זילברשטיין (אסיא, כרך מא עמוד 9-5) :

רופאת ילדים נקראה להגיש עזרה לילד שחלה וסכנה נשקפה לחייו. הרופאה הייתה בתחילת הריון, ונודע לה שהילד ומשפחתו חולים באדמת.

וכידוע הניסיון בימינו מראה שכ - 20% מהנשים שחלו באדמת או שנגרמה לעוברים הפלה טבעית ומתו או שנולדו בעלי מומים ר"ל.

הרופאה עמדה בפני שאלה חמורה - האם עליה להיכנס לבית החולה ולהגיש לו עזרה ולקוות שלא תינזק, או שאין לה להכניס עצמה ואת עובריה לחשש סכנה, שהרי נוסף לסכנת העובר היא עצמה גם בסכנה שהיא הפלה נחשבת לפי דין תורה לפיקוח נפש...

אין לחייב את הרופאה להיכנס ולסכן את עצמה ועובריה. אולם, אם היא רוצה להתמסר להצלת החולה מבלי לחשוב על מצבה - אשרי חלקה.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

• חיוב על רופא

בניגוד לדברי הרב זילברשטיין שכתב שאין חיוב על הרופא להסתכן עבור הצלת המטופל אלא העושה כן נקרא חסיד, כתב הרב אליעזר יהודה ולדינברג שיש חיוב על רופא להיכנס לספק סכנה עבור הטיפול בחולים, שכן חלה עליו החובה 'ורפא ירפא' -

שו"ת ציץ אליעזר (ח"ט סימן יז, קונטרס רפואה בשבת פרק ה):

דבכלל הציווי הכפול של ורפא ירפא נכלל בכלל היתר לרופא גם על כגון דא, והיינו, דבציווי זה מצוה הרופא לרפא בין חולה שחלה בחולי שאינו מדבק ובין שחלה בחולי מדבק ואף על גב שיכנס ע"י כך לידי סיכון עצמי...¹⁶

עוד עולה בדעתי דיש לומר, דברופא מכיון שזהו גדרו של עולם ומנהגו שהרופא המכיר במחלות ובנגעי בני אדם מגיש להם להעזרה הדרושה, ואם לא כן תבוא אנדרלמוסיא גדולה בקרב החולים והבריאים גם יחד, אי"כ על כגון דא מכיון שנהוג כמנהגו של עולם ותיקונו אין בסיכונו זה כדי לרפאות החולים בכדי להחשיבו כמכניס את עצמו באיסור בסכנה בכדי להציל חברו...¹⁷

אך בגשת הרופא לטפל בחולה כזה יש לו להתפלל תפילה מיוחדת לה'... שלא יחשוב לו זאת לעוון מה שמכניס את עצמו לסכנה עבור כן ויעמוד לימינו להצילו ולהצליחו במעשיו.¹⁸

מכל האמור נראה ברור, דמותר לו שפיר לרופא לסכן את עצמו לטפל גם בחולים נגועים במחלות מדבקות מכל הסוגים לא-עלינו ובכל האופנים, ועוד למצווה רבה תחשב לו הדבר, ומה גם בהצטרף לזה דעות הפוסקים החולקים על הרדב"ז ודעימיה וסברי שבכלל יש חיוב להיכנס בספק סכנת נפשות בשביל ודאי פיקוח נפש של חברו, ויקוים בו מקרא כתוב ואתם הדבקים בה' אלקיכם חיים כולכם היום.¹⁹

ז. גדר ספק סכנה

? מהו המדד לבחון האם המציאות שלפנינו מוגדרת כ'ספק סכנה'?

שו"ת רדב"ז (ח"ה ללשונות הרמב"ם סימן ריח; אלף תקפב):

אם הספק נוטה אל הודאי - אינו חייב למסור עצמו להציל את חברו. ואפילו בספק מוכרע - אינו חייב למסור נפשו, דמאי חזית דדמא דידך סומק טפי דילמא דמא דידיה סומק טפי.

אבל אם הספק אינו מוכרע, אלא נוטה אל ההצלה, והוא לא יסתכן ולא הציל - עבר על לא תעמוד על דם רעך.

א ספק סכנה הנוטה לודאי סכנה - אסור לו להיכנס.

א ספק שקול - אינו חייב להיכנס משום 'מאי חזיתי'.

א נוטה יותר להצלה - חייב להיכנס להציל.

¹⁶ שם אות ז.

¹⁷ שם אות ח.

¹⁸ שם אות י.

¹⁹ שם אות יב.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

הרב יצחק זילברשטיין (אסיא, כרך מא עמוד 6) :

נראה שכוונת הרדב"ז היא, שכל מידת סכנה שאדם מוכן ליטול על עצמו ולהסתכן בה למען תועלתו הפרטית להרווחת ממון, או למען כבודו וכדומה משום שהוא מניח שישאר בחיים - לסיכון כזה חייב אדם להיכנס גם למען הצלת חברו.

אבל לחשש גדול של סכנה, שאדם לעולם לא יכנס אפילו תמורת הון רב - אין אדם חייב להיכנס גם עבור הצלת חברו.

ולכן, לעבור ארחות ימים, או לעלות ולטפס למקומות גבוהים ומסוכנים, או לצלול בימים ונהרות, או לעשות מעשי הצלה שעלול הוא להיחשב בגללם בבית אסורים, כל הדברים הללו אף שיש בהם קצת סכנה חייב אדם להיכנס לקצת סכנה זה כדי להציל חברו משום שאדם בדרך כלל מסתכן בהם לתועלתו הפרטית ומניח שישאר בחיים.

« ההגדרה תלויה בדעת האדם - איזו מידת סכנה הוא מוכן לספוג עבור עצמו להצלתו.

לפי זה, תרומת כליה עבור הצלת חברו אינה נחשבת לכניסה לספק סכנה, אלא נטייה גדולה להצלה

שו"ת יחיה דעת (ח"ג סימן פד) :

שאלה : חולה כליות באופן רציני עד שנשקפת סכנה לחייו, האם רשאי חבר או קרוב משפחה לתרום לו כליה אחת מכליותיו כדי להציל חיי חברו, או מכיון שאפשר שיש בזה קצת סכנה לתורם, אין לו להכניס עצמו בספק סכנה אפילו על מנת להציל את חברו מוודאי סכנה?...

אולם באמת שנמסר לנו מפי רופאים מומחים ויראי שמיים שדרגת הסיכון בהוצאת הכליה לאדם התורם היא מועטת מאד וכתשעים ותשעה אחוזים מהתורמים חוזרים לבריאותם התקינה.

ולפי זה הרי כל מה שהסכימו הפוסקים הנ"ל שאסור להכניס עצמו בספק סכנה, זהו רק בספק השקול, מה שאין כן בנידון שלנו שבוודאי שמצווה היא לתרום כדי להציל את חברו ממוות בטוח.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

נספח: 'דרכי נועם': נימוק וטעם לדין / יצירת דין

השימוש בכלל זה מורה על כך שהתורה לא באה לגרום לאדם סבל בקיום המצוות, ועל כן פרשנויות אפשריות לתורה שאינן נראות כ'דרכי נועם' נדחות לעיתים לטובת פרשנויות אחרות. העיקרון נלמד מהפסוק (משלי, ג יז): "דְרֹכֶיךָ דְרֹכֵי נֶעֱם, וְכָל נְתִיבוֹתֶיהָ שְׁלוֹם".

א. הטעם

בהסבר הדברים, כתב **חכמת שלמה** (יבמות פז ע"ב ד"ה גמ'): :

דדברי התורה יהיה הכל בנועם ומזג השווה לא שיהא העניין מעוקם שאתה תהא שרויה בשמחה והשנייה בצער.

גם **הרא"ה קוק** (מציאות קטן, עמוד טז) נימק כך :

והנה התורה הקדושה דרכיה נעימים ונתיבותיה שלום, על כן לא תשים עבודה על האדם, כי אם המקובלת לרוחו וחפצו האנושי הטבעי הבלתי מקולקל.

באור שמח (הלי יבום וחליצה פ"ה הכ"ג) כתב שמדובר היה על מסורת וקבלה ידועה :

דהא אבן פינה מוסד להקבלה, דדרכיה דרכי נועם... ובכמה מקומות בש"ס הוציאו מזה כמה הלכות.

הוא כתב כן בדבריו **במשך חכמה** (בראשית ט, ז) :

היה זאת לאבן פינה לאבות הקבלה, שפטרו מיבום מי שמתו בניו אח"כ, משום דרכיה דרכי נועם.

ב. בין יצירת דין להטעמתו

יש להבחין בין שימוש בעקרון זה כנימוק והסבר טעם הלכתי קבוע, לבין שימוש בעקרון זה ליצירת דין הלכתי, כפי שיתבאר.

• **בסוכה** (לב ע"ב) מבואר שמין הדס לנטילת ארבעת המינים אינו 'הירדוף' משום שיש לו קוצים הפוצעים את הידיים, ואחד הנימוקים לכך הוא משום 'דרכיה דרכי נועם'.

גם **בסוכה** (לב ע"א) נאמר כך לגבי לולב לארבעת המינים, שאינו לולב שיש בו קוצים.

ביבמות (פז ע"ב) מובא כלל זה בדיני יבום, במקרה והיה בן לנפטר בשעת מיתתו אך הוא נפטר מיד לאחר-מכן, שאין האלמנה חייבת ביבום משום 'דרכי נועם', וביאר **רש"י** (שם ד"ה דרכיה) :

וזה שהיה לה בן ולא נזקקה ליבם וניסת לשוק ומת בנה, אם תאמר תחלוץ הרי היא מתגנה על בעלה. הילכך על כרחך בן אין לו בשעת מיתה קאמר והרי יש לו.

יש לשים לב שבשני המקרים הראשונים אודות ארבעת המינים, השימוש בכלל זה אינו יוצר הלכה, שכן ברור הוא שיענף עץ עבות' הוא הדס ו'כפות תמרים' הוא לולב, אלא כלל זה משמש כשיקול מדוע להעדיף מין זה ולא אחר. לעומת זאת, במקרה העוסק ביבום, יש יצירת הלכה להחשיב את הבן הנפטר כחי ולפטור את האלמנה מהיבום.

• דעת התוספות

התוספות (יבמות יז ע"ב ד"ה אשת) כתבו :

אשת אחיו שלא היה בעולמו היכא כתיבא - ואם תאמר, תיפוק ליה מדכתיב דרכיה דרכי נועם, ומהאי טעמא עבדינן מתים כחיים לעניין יבום.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

כלומר, אשת אחיו של היה בעולמו אסורה לו מפני שלפני כן הייתה נשואה לאחיו השני, שנפטר קודם שנולד האח השלישי, ומפני שהאח הראשון והשלישי לא היו חיים יחד בעולם, נאסרה עליו עולמית במיתת האח הגדול ולכן לא מתייבמת ולא חולצת גם כשנפלה מהאח השני, ופוטרת צרתה וצרת צרתה עד סוף העולם מדין צרעת ערווה. מקושיית התוספות נראה שרצו להשתמש בעקרון של 'דרכי נועם' כדי להתיר את האיסור, דבר המוכיח שהשימוש בכלל זה הוא יצירת הלכה ולא רק הנמקה וטעם לדין.²⁰

התוספות (יבמות ב ע"א ד"ה ואחות) כתבו שאישה שנאסרה שעה אחת שוב נאסרה עולמית:

דאחות אישה אע"פ שמתה אישתו אחרי כן שוב לא תזקק לייבום, כיון שנפטרה שעה אחת משום שנאמר דרכיה דרכי נועם.

ביאור כוונתם חקר **הרב אלחנן וסרמן** (קובץ הערות, יבמות סימן ו סעיף א) האם השימוש בכלל 'דרכי נועם' מהווה סיבת פטור זיקה או נימוק לדין:

במה שכתבו תוספות... דהא דאסורה עולמית כשנאסרה שעה אחת הוא משום דאין זה דרכי נועם שתזדקק לזה שנפטרה הימנו, ויש להסתפק אם הוא טעם להפטור, שלפיכך אינה נזקקת אח"כ, מפני שאינו דרכי נועם שתיזקק לאחר שנפטרה. או דנימא, דמהך קרא דדרכי נועם ילפינן דזמן חלות הזיקה הוא בשעת מיתה ולא אח"כ, ואינו טעם כלל, אלא הוכחה וראיה שכך הוא הדין, דחלות הזיקה היא דוקא בשעת מיתה, ואינו מטעמא דדרכי נועם, אלא דגזיה"כ היא דכל דיני זיקה צריכין לחול בשעת מיתה.

• דעת הנימוקי יוסף

הנימוקי יוסף (קידושין לא ע"א מדפי הרי"ף ד"ה עבידנא) השתמש בעקרון זה לנימוק דין הלכתי המתיר לאישה לברך ברכת המצוות למרות שהיא פטורה מעשייתן:

איכא למימר דכיון דאנשים נצטוו ואינהי נמי שייכי במצווה שהרי נוטלות עליה שכר שפיר מצו למימר וציוונו. והא דאמרין בירושלמי כל העושה דבר ואינו מצווה בו נקרא הדיוט, התם שעושה דבר שאינו מצווה מן התורה כלל, שהוא מוסיף על התורה. אבל מי שעושה מצוות התורה אע"פ שלא נצטווה הוא בהן, כגון נשים וגויים, מקבלים הם עליהם שכר, דכל דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום.

אך בדבריו **בנימוקי יוסף** (יבמות מ ע"א מדפי הרי"ף ד"ה תנו) הוא השתמש בעקרון זה כנימוק לדין בדיקת אישה לסימני גדלות ע"י אישה: "נבדקות על פי נשים... דאי-אפשר ע"י אנשים משום דרכיה דרכי נועם".

• כלל יוצר הלכה - הפוסקים עשו שימוש בכלל זה ככלל יוצר הלכה.

~ **האור זרוע** (ח"א ה' יבום וקידושין סימן תרה) כתב בשם הגאונים שאם היבם משומד אין חובת יבום, שכן אין זה 'דרכי נועם' שהיבמה תתייבם ע"י משומד:

מי קאמר אפילו הוא מומר יבוא עליה, והא כתיב דרכיה דרכי נועם, אלא מקיש ישיבת אחים להדדי ומה מת אחד מהם ביהדות אף יבמה יבוא עליה ביהדות.²¹

~ **בשו"ת הרדב"ז** (ח"ד סימן ב, אלף עו) התיר לבעל לסייע לאישתו החולה לקום מהמיטה למרות שהיא נידה כאשר הם נמצאים במחבוא ואין אחר שיוכל לסייע לה, שכן כאשר "הם במחבוא ואין שם מי שישמשנה וכי יניחנה שתמות אין זה דרכי נועם".

²⁰ ראו כן בדברי **ברכת שמואל** (יבמות סימן ח אות ב).

²¹ דין זה הוא גם בשו"ת **הרא"ם** (סימן סח).

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

בשו"ת הרדב"ז (ח"ג סימן תרכז, אלף נב) כתב שאדם אינו חייב להיענות לדרישה לקצוץ לו איבר, אפילו אוזן, כדי להציל את חברו ממוות. אחד הנימוקים לכך הוא:

דכתיב דרכיה דרכי נועם, וצריך שמשפטי תורתנו יהיו מסכימים אל השכל והסברא, ואיך יעלה על דעתנו שיניח אדם לסמא את עינו או לחתוך את ידו או רגלו כדי שלא ימיתו את חברו.

מדבריו נראה שהעיקרון 'דרכי נועם' הוא עיקרון מוסרי ביסודו הקובע את שורת הדין ומשמש כלל יוצר-הלכתי ולא רק סימן שזו כוונת התורה.

אולם, בדבריו במקום אחר, **בשו"ת הרדב"ז** (ח"ג סימן תרכד, אלף מט) השתמש בעקרון זה להסבר ונימוק ולא ליצירת הלכה, בעניין קנס שמשלם עד זומם שהעיד שקר על מישוהו להוציא ממנו ממון, שהתשלום ינתן למי שהעידו עליו, שלא כמו חומש של תרומה שניתן למי שירצה:

וטעמא נמי איכא, שהרי נצטער שהעידו עליו שקר לחייבו ממון ואי לאו דהוזמו הוה משלם ולכן זכתה לו תורה בתשלומין כי כל דרכיה דרכי נועם, והאי טעמא לא שייך בחומש של תרומה, וקל להבין.

~ **שו"ת חכם צבי** (סימן מו):

דאם איתא דמראה לבן או ירוק כשנתייבש טמאה, אין כאן דרכי נועם שהרי אתה מתירה במראות הללו לשמש את ביתה וזו הולכת ומשמשת ומתעברת ואח"כ תמצא אודם בקצות הכתמים הטהורים והרי שימשו נידה והולידו בן הנידה ואין זה דרכי נועם.²²

~ **בשו"ת נודע ביהודה** (מהדורה תניינא אבהע"ז סימן עט) התייחס לחתן שהוסיפו לו שם בעת שהיה חולה, שם כשמו של אבי הכלה. כעת חוששים לצוואת רבי יהודה החסיד ששמו של החתן לא יהיה כשמו של אבי הכלה. הרב לנדא ענה:

ומעתה אני אומר כיוצא בזה בצוואת החסיד, היום יקח איש אישה ולמחר יחלה וישתנה שמו לשם חמיו ויגרש בזה אישתו או יחוש כל ימיו לסכנה, ואין זה דרכי נועם ולא נתיב שלום, הא ודאי שלא הייתה כוונת החסיד אלא על שם העצם שהוא שם עריסה ולא על שם המתחדש.

~ **בדרשות חתם סופר** (ח"א לפורים דף רד ע"ב ד"ה ומשלוח) כתב:

ומסברא אני אומר דרכיה דרכי נועם כתיב כיון דמצינו לקמן דשלח עגלא תילתא, ואי סלקא דעתך אם ימצא טריפה לא יצא ידי חובתו, א"כ אם יאכל זה ממנו אחר פורים וימצא טריפה לא יצא ידי חובתו למפרע, ואין זה דרכי נועם, כמו שאמרו חז"ל ביבמות.

~ **דברי חמודות** (הלכות קטנות, ה' ציצית סימן כ):

הני גלימות שלנו שאנו מביאים למעלה מכל הבגדים שהם פתוחים מלמעלה למטה, אין טעם למה פוטרם אנו אותם מציצית... דכיון שאם היינו מחייבים אותם בציצית היו נפסקים בכל עת הציצית התחתונים בדריסת הרגליים והיה צריך בכל עת לתקנם, איכא למימר דלא חייבה תורה בכך דכל דרכיה דרכי נועם, וכל מקום שהלכה רופפת בידך הלך אחר המנהג.

²² דבריו הובאו להלכה ב**חכמת אדם** (סימן קיא סעיף ב); **סדרי טהרה** (סימן קפח ס"ק ב). אולם, בנו **בשו"ת שאילת יעבץ** (ח"א סימן יב) כתב על פסק זה: "מספקא ליה לתלמידא אי אמרה הלכה למעשה".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

~ בשו"ת מהרשד"ם (אבהע"ז סימן קכ) התיר חרם דרבינו גרשום לאשכנזי, במקרה אישה המורדת על בעלה האשכנזי, שיכול לשאת אישה שנייה למרות חרם דרבינו גרשום:
לא יעלה על דעת בן אדם שיהיה האיש אסור בנחשתים ידיו ורגליו ואישתו שוחקת ממנו חלילה שיש בזה כמה איסורים ודרכי התורה דרכי נועם הם.

~ הרב יעקב בירדוגו בשו"ת שופריה דיעקב (ח"א סימן נט) הביא את המקרה הבא:

ראובן נשא אישה וגירשה ויש לו ממנה בן אחד קרוב לשתי שנים. והאישה אימו של הבן כהו מאוריה בשתיים זו שמענו. ותען האישה ותאמר שבנה ישב עמה וראובן אביו מעלה לו מזונות כפי שומת ז' טובי העיר והחכמים. והשיב ראובן ואמר, כי לא דיברו חכמים הבן אצל אימו עד שיהיה בן שש שנים משום דניחא ליה בצוותא דאמיה דווקא באישה שלא כהו מאוריה, כי לא דיברו חכמים אלא בחיים ולא במתים וסומא חשוב כמת לכל דבריו והתורה דרכיה דרכי נועם. ואם בנו ישב אצל אימו הסומא ימשך ממנו כמה נזקים וחבלות משום שאין לה כוח לגדל אותו כפי טבע אביו. וגם אינה יכולה להאכיל אותו אלא דבר מאוס וסרוח כדרכם של הסומים. וגם דרכם של תינוקות לטייל ולשחק בשווקים וברחובות דרך עוברים ושבים ואמותיהם משמרות אותם שמירה מעולה משום עוברי דרכים ובהמות וכיוצא וזה לא חזייה למידי כלל ועיקר.
הרב בירדוגו צידד בטענות האב להוציא את הבן מידי אימו, ובכך להתבסס על העקרון של 'דרכי נועם' לטובת הבן.

~ הרב דוד כץ, תלמידו של החתם סופר, כתב בספרו שו"ת בית דוד (יו"ד סימן קיז אות כא) שיש בכוחו של כלל זה להתיר איסור סחורה בתבואת חדש, שכן בזמן שביית-המקדש היה קיים הייתה תבואת חדש נפוצה ואין זה דרכי נועם שלא יהיה ניתן לסחור בה. אך על דבריו העיר בשו"ת שבט הלוי (ח"ב סימן קסב):
וגם מה שכתב הגאון הנ"ל עוד סניף להתיר משום דבזמן שהיו ישראל בארץ ישראל היו לכל איש בביתו הרבה איסור חדש, ואין זה דרכי נועם שתאסור תורתנו איסור כזה ואינו דומה לשרצים. הנה מי ירהיב עוז להמציא סברות כאלה להתיר איסור מפורש מכוח דרכי נועם במקום שלא פירשו לנו כן חז"ל, ואין להאריך בזה כלל.

• כלל לנימוק וטעם בלבד

שימוש בכלל זה לא ליצירת הלכה או התרת איסור, אלא כהנמקה וטעם, מצוי בדברי משך חכמה (בראשית ט, ז) שהסביר את הסיבה שפטרו נשים ממצוות 'פרו ורבו':

לא רחוק הוא לאמר הא שפטרה התורה נשים מפריה ורביה וחיבה רק אנשים, כי משפטי ה' ודרכיו דרכי נועם, וכל נתיבותיה שלום, ולא עמסה על הישראלי מה שאין ביכולת הגוף לקבל... ומשום זה לא מצאנו מצווה להתענות רק יום אחד בשנה, וקודם הזהירה וחיבה לאכול. וכן לא מנעה המשגל מכל בניה לבד ממשא רבינו, לפי שלו היה צריך לגודל מעלתו ולזהירות גופו. ויותר מזה, במלחמה, בעת הנצחון, לגודל החוס והרחבת הלב, ידע א-ל דעות כי אז לא יתכן לעצור בעד הרוח בעת חשקו באישה יפת תואר, והתירה התורה יפת תואר אשת איש, וכמאמרם ז"ל לא דיברה תורה אלא כנגד יצר הרע... ומצאנו איך היה זאת לאבן פינה לאבות הקבלה, שפטרו מיבוסם מי שמתו בניו אח"כ, משום דרכיה דרכי נועם. וא"כ, נשים שמסתכנות בעיבור ולידה, ומשום זה אמרו מיתה שכיחא... לא גזרה התורה לצוות לפרות לרבות על האישה. וכן מותרת לשתות כוס עקרין, וכעובדא דיהודית דביתהו דרבי חנינא... רק לקיום המין עשה בטבעה שתשוקתה להוליד עזה משל איש. ומצאנו לרחל שאמרה הבה לי בנים, ואם אין מתה אנכי.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

ערוך השולחן (יו"ד סימן רמט סעיף ג) השתמש בכלל זה כנימוק אודות השיעור בנתינת צדקה:
והשיעור מזה כמה שהאביון צריך כדכתיב די מחסורו אשר יחסר לו, אמנם הדבר מובן שלא תצווה התורה ליתן כל מה שיש לו לעניים והוא ישאר עני, ודרכיה דרכי נועם.